

Over de (on)mogelijkheid om het Haviltex-criterium contractueel uit te sluiten

Bb 2023/58

Op 25 augustus 2023 heeft de Hoge Raad een uitspraak gewezen in een zaak waarin partijen het Haviltex-criterium in hun overeenkomst expliciet hadden uitgesloten (ECLI:NL:HR:2023:1131). Deze uitspraak heeft – blijkens de daarna verschenen opinies en artikelen – een hoop discussie losgemaakt over de precieze betekenis ervan. Daar waar de ene auteur meent dat uit de uitspraak klip-en-klaar voor het eerst expliciet zou volgen dat de Haviltex-norm door partijen contractueel uitgesloten kan worden, meent de andere auteur dat dit óf niet op basis van de overwegingen van de Hoge Raad geconcludeerd kan worden, óf niets nieuws onder de zon is. In deze bijdrage wordt de balans van die discussie opgemaakt.

1. Inleiding

Het 'Haviltex-criterium' vormt in de dagelijkse praktijk van de uitleg van (commerciële) contracten een zodanig anker, dat 'Haviltexen' onder juristen tot een algemeen aanvaard werkwoord is geworden.² Daarmee wordt dan bedoeld dat niet enkel moet worden gekeken naar de taalkundige bewoordingen van het contract, maar (juist) ook naar de bedoelingen die partijen bij een bepaalde bepaling hebben gehad. Die 'bedoeling van partijen' kan dan weer worden vastgesteld aan de hand van alle omstandigheden van het geval. Contractspartijen zitten in de praktijk niet altijd te wachten op dergelijke open normen die een ruime uitleg van contractsbepalingen – en daarmee rechtsonzekerheid – met zich kan brengen. Daarom rijst vaak de vraag of het in die gevallen mogelijk is om het Haviltex-criterium en daarmee de partijbedoeling als uitlegmethode 'weg te contracteren', of, anders gezegd, in een daartoe strekkend beding in de overeenkomst geheel uit te sluiten. In deze bijdrage wordt, aan de hand van de uitspraak van de Hoge Raad van 25 augustus 2023, een antwoord gegeven op deze vraag. Na een globale schets van de algemeen geldende uitlegnormen, wordt besproken wat de Hoge Raad in deze uitspraak wel, maar vooral ook níet zegt. Daarbij wordt ook aandacht geschonken aan de betekenis van deze uitspraak voor de dagelijkse praktijk van de (commerciële) contracten.

2. Juridisch kader: de uitlegnormen in vogelvlucht

2.1 Haviltex als leidende uitlegnorm

Het wettelijk uitgangspunt voor de uitleg van overeenkomsten is te vinden in de wilsvertrouwensleer van de artikelen 3:33 en 3:35 BW. De inkleuring hiervan wordt met

name bepaald door het in 1981 gewezen *Haviltex*-arrest.³ Blijkens dit arrest dient bij de uitleg van een overeenkomst – naast de taalkundige betekenis – ook gekeken te worden naar de zin die partijen in de gegeven omstandigheden over en weer redelijkerwijs aan de bepalingen van de overeenkomst mochten toekennen en naar hetgeen zij over en weer redelijkerwijs van elkaar mochten verwachten. Daarbij speelt een rol tot welke maatschappelijke kringen partijen behoren en welke rechtskennis van zodanige partijen kan worden verwacht.⁴ De rechter dient dus rekening te houden met alle omstandigheden van het geval, niet in de laatste plaats omdat de aanvullende werking van de redelijkheid en billijkheid (art. 6:248 lid 1 BW) ook nog als corrigerende bron van rechtsgevolgen kan fungeren.⁵

In de rechtspraak gewezen na het voornoemde *Haviltex*-arrest, zijn de uitgangspunten voor de uitleg van (commerciële) contracten nader gespecificeerd en genuanceerd. Zo volgt uit het *Meyer Europe/Pontmeyer*-arrest dat de bewoordingen van een overeenkomst op zichzelf bezien niet beslissend zijn, maar wél bij de uitleg van belang kunnen zijn.⁶ Als partijen de contractuele afspraken zeer gedetailleerd en uitputtend in de overeenkomst hebben neergelegd, zullen aan de bewoordingen wel weer meer gewicht worden toegekend. Bij de contractsuitleg blijft het Haviltex-criterium echter uitgangspunt: zelfs als een groot gewicht toekomt aan de taalkundige betekenis van bepalingen, kunnen de omstandigheden van het geval meebrengen dat een andere (dan de taalkundige) betekenis aan de bepalingen van de overeenkomst moeten worden toegekend. Beslissend blijft de zin die partijen in de gegeven omstandigheden redelijkerwijs aan deze bepalingen mochten toekennen en hetgeen zij te dien aanzien redelijkerwijs van elkaar mochten verwachten, aldus de Hoge Raad in het *Lundiform/Mexx*-arrest.⁷ Tot slot dient bedacht te worden dat het, bij de vaststelling van die 'gemeenschappelijke partijbedoeling', niet enkel hoeft te gaan om uitlatingen of gedragingen die ten tijde van de contractsluiting voor de wederpartij kenbaar waren. Óók bedoelingen van een partij die niet ten tijde van het sluiten van de overeenkomst voor de wederpartij kenbaar waren, maar in retrospectief vastgesteld kunnen worden, dienen betrokken te worden bij de uitleg van een overeenkomst.⁸

2.2 De cao-norm als afwijkende uitlegnorm

Uit het voorgaande volgt dat het Haviltex-criterium het primaire vertrekpunt is bij de uitleg van overeenkomsten.

1 Mr. dr. K.L. Maes (Kirsten) is advocaat bij Van Benthem & Keulen en als onderzoeker en universitair docent verbonden aan de Universiteit Utrecht.
2 Zie ook A-G Van Peursem in zijn conclusie voor HR 12 oktober 2018, ECLI:NL:PHR:2018:813.

3 In het zogenoemde *Haviltex*-arrest; HR 13 maart 1981, ECLI:NL:HR:1981:AG4158.
4 HR 7 april 1995, NJ 1996/486 en HR 12 januari 2001, NJ 2001/199.
5 *Asser/Sieburgh 6-III* 2018, 364 en HR 20 mei 1949, NJ 1950/72.
6 HR 19 januari 2007, NJ 2007, 575 (*Meyer Europe/Pontmeyer*).
7 HR 5 april 2013, NJ 2013, 214 (*Lundiform/Mexx*).
8 HR 18 juni 2021, ECLI:NL:HR:2021:957. Zie hierover nader M.R. Ruygvoorn, 'Uitleg van overeenkomsten op grond van gemeenschappelijke partijbedoeling en toepassing door derden', *Bb* 2021/75, afl. 16, p. 309-310.

Echter, in het geval er sprake is van een overeenkomst die naar zijn aard bestemd is om derden rechten toe te kennen of verplichtingen op te leggen, komt de zogenoemde 'cao-norm' in beeld. Bij dergelijke overeenkomsten zijn de bewoordingen van de overeenkomst, gelezen in het licht van de gehele betekenis van de overeenkomst, in beginsel van doorslaggevend betekenis, aldus de Hoge Raad in het *Gerritse/Has*-arrest.⁹ In zoverre is dat dus een afwijking van het Haviltex-criterium. Deze cao-norm is van toepassing op overeenkomsten die naar hun aard bestemd zijn de rechtspositie van derden te beïnvloeden, zonder dat die derden invloed hebben gehad op de inhoud of de formulering van die overeenkomst en zonder dat de onderliggende partijbedoeling voor die derden kenbaar is.¹⁰ De partijbedoeling kan immers onmogelijk leidend zijn bij de uitleg van een overeenkomst, als partijen geen invloed hebben gehad op het opstellen van de tekst van de bepaling (zoals dat bij een cao het geval is).

2.3 Geen tegenstelling, maar een vloeiende overgang

De rechtspraak van de afgelopen jaren maakt tot slot duidelijk dat de twee besproken uitlegnormen niet lijnrecht tegenover elkaar staan. Zo oordeelt de Hoge Raad in het *DSM/Fox*-arrest dat er geen tegenstelling, maar een vloeiende overgang bestaat tussen de Haviltex- en de cao-norm.¹¹ Hoe meer een overeenkomst bestemd is om de rechtspositie van derden te beïnvloeden – derden die dus geen invloed hebben gehad op het opstellen ervan – des te meer de letterlijke tekst ook binnen de toepassing van de Haviltex-norm op de voorgrond zal treden. Anderzijds leidt de cao-norm niet tot een louter taalkundige uitleg. Indien de bedoeling van de cao-partijen naar objectieve maatstaven bijvoorbeeld uit elders in de cao gebruikte formuleringen of uit de toelichting bij de cao-bepalingen kan volgen, waardoor deze ook kenbaar is voor degenen die niet bij de totstandkoming van de overeenkomst betrokken zijn geweest, kan ook daar betekenis aan worden toegekend.¹²

De Hoge Raad gaat in de voornoemde rechtspraak steeds uit van de situatie waarin partijen het Haviltex-criterium als vertrekpunt bij de uitleg van overeenkomsten niet nadrukkelijk hebben uitgesloten. Er werd in deze uitspraken dus ook geen expliciet oordeel gegeven over het antwoord op de vraag of de aan te leggen uitlegmaatstaf ter vrije bepaling van partijen staat. Of, anders gezegd: kunnen partijen een uitlegnorm als het Haviltex-criterium contractueel uitsluiten?

3. De relevante feiten

3.1 Feitenrelaas

In de uitspraak van 25 augustus 2023 hadden de man en de vrouw¹³ een uitsluitingsbeding opgenomen in een vast-

stellingsovereenkomst die zij in het kader van een echtscheiding hadden gesloten. Partijen waren hierin overeengekomen dat de letterlijke tekst van de overeenkomst prevaleert boven eventuele partijbedoelingen, en dat de bepalingen bovendien uitsluitend grammaticaal uitgelegd en toegepast dienden te worden. Meer in het bijzonder luidde het beding in de considerans van de vaststellingsovereenkomst als volgt.

“Bij de uitvoering van de onderhavige overeenkomst prevaleert de letterlijke tekst van deze overeenkomst, in afwijking van het Haviltex-criterium, boven eventuele partijbedoelingen zodat dat bij geschillen die onverhoopt op welke wijze dan ook uit deze overeenkomst mochten voortvloeien, ook wanneer slechts een der partijen een geschil aanwezig acht, de competente rechter de bepalingen zoals opgenomen in de onderhavige overeenkomst uitsluitend grammaticaal dient uit te leggen en toe te passen” (mijn onderstreping, KLM).

De Haviltex-norm werd dus met zoveel woorden uitgesloten, omdat partijen een dergelijke ruime uitleg van de bepalingen in de vaststellingsovereenkomst wensten te voorkomen. In artikel 1.7 van deze overeenkomst werd vervolgens bepaald dat 'de partneralimentatie zal eindigen op de dag dat de vrouw de pensioengerechtigde leeftijd heeft bereikt, te weten op 24 mei 2021'.

De vrouw stelde zich in dit geschil op het standpunt dat dit een verschrijving betrof. Partijen zouden hebben bedoeld deze termijn gelijk te stellen aan het moment waarop de vrouw de AOW-gerechtigde leeftijd zou bereiken. Daartoe wees de vrouw onder andere op het feit dat partijen en hun advocaten daar in de onderhandelingen ook steeds vanuit zouden zijn gegaan (onder meer vanwege het ontbreken van een pensioenvoorziening). Die AOW-gerechtigde leeftijd ving ten tijde van het sluiten van de overeenkomst aan op 24 mei 2022 (bij het bereiken van de leeftijd van 65 jaar), en na een wetwijziging nog twee jaar later, te weten op 24 mei 2024 (bij het bereiken van de leeftijd van 67 jaar). De vrouw stelde zich dan ook primair op het standpunt dat de alimentatietermijn verlengd moest worden tot 24 mei 2024, en subsidiair tot 24 mei 2022. De man meende daarentegen dat een louter taalkundige uitleg van het beding tot de slotsom noopte dat de alimentatieverplichting op 24 mei 2021 was afgelopen, en dat de vorderingen van de vrouw derhalve afgewezen dienden te worden.

3.2 Lagere rechtspraak

De rechtbank heeft – in lijn met de (subsidiaire) stellingen van de vrouw – geoordeeld dat de termijn waarin de man aan de vrouw partneralimentatie moest betalen, doorliep tot 24 mei 2022. Dat betrof de datum waarop de vrouw ten tijde van het sluiten van de vaststellingsovereenkomst AOW-gerechtigd werd.

Tot dat oordeel kwam de rechtbank door zich niet blind te staren op de genoemde datum van 24 mei 2021. De puur grammaticale uitleg van de overeenkomst bood hier volgens de rechtbank immers geen oplossing, omdat de

9 HR 17 september 1993, NJ 1994, 173 (*Gerritse/Has*).

10 HR 20 februari 2004, NJ 2005, 493 (*DSM/Fox*).

11 HR 20 februari 2004, NJ 2005, 493 (*DSM/Fox*).

12 HR 31 mei 2002, NJ 2003, 110.

13 In deze procedure is de curator van de vrouw procespartij. Ten behoeve van de leesbaarheid, wordt in het vervolg van deze bijdrage desondanks van de 'vrouw' gesproken.

overeenkomst een innerlijke tegenstrijdigheid bevatte: de vrouw bereikte de pensioengerechtigde leeftijd immers niet op 24 mei 2021. Met de woorden ‘te weten’ hebben partijen volgens de rechtbank bedoeld – en die partijbedoeling achtte de rechtbank vanwege die tegenstrijdigheid dus toch relevant – een verduidelijking te geven van het moment waarop de vrouw de pensioengerechtigde leeftijd zou bereiken, namelijk als zij AOW-gerechtigd werd (en dus niet een jaar eerder).

Het hof vernietigde de uitspraak van de rechtbank, stellende dat zij ten onrechte buiten de grammaticale uitleg van het uitsluitingsbeding was getreden. Nu de Haviltex-norm door partijen is uitgesloten en door partijen is vervangen door een grammaticale uitlegmaatstaf, focuste het hof zich op het enige gedeelte van de bepaling dat niet voor tweërlei uitleg vatbaar was, te weten: de daarin genoemde einddatum van 24 mei 2021. Anders gezegd: voor dát deel van de bepaling was het – in tegenstelling tot het begrip ‘pensioengerechtigde leeftijd’ – niet nodig de door partijen uitgesloten partijbedoeling te betrekken, om welke reden enkel die datum volgens het hof leidend kon zijn.

4. De procedure in cassatie

4.1 De conclusie van de A-G

Advocaat-Generaal Valk (‘A-G’) gaat in zijn lezenswaardige conclusie allereerst in op de principiële vraag of de uitsluiting van het Haviltex-criterium houdbaar is. Daarbij wijst de A-G op wat hij in de literatuur en rechtspraak reeds de ‘heersende leer’ noemt,¹⁴ namelijk dat partijen geldig de maatstaf kunnen bepalen aan de hand waarvan hun overeenkomst moet worden uitgelegd en dat die maatstaf desgewenst ook een ‘grammaticale uitleg’ kan zijn. De A-G concludeert op dit punt:

“Zoals partijen in vrijheid rechten en verplichtingen mogen overeenkomen, zo mogen zij dan ook overeenkomen aan de hand van welke maatstaf de bedingen die die rechten en verplichtingen formuleren, moeten worden uitgelegd. Ik zie geen goede reden waarom de contractsvrijheid juist vóór de uitlegmaatstaf staande zou moeten houden” (ov. 3.6).

De A-G is dus stellig in zijn conclusie dat een principiële uitsluiting van het Haviltex-criterium toelaatbaar is. Wel wijst de A-G erop dat (de reikwijdte van) het beding waarin de Haviltex-norm wordt uitgesloten op haar beurt weer uitgelegd dient te worden met Haviltex als *primaire* uitlegnorm, zoals deze in feite haar oorsprong vindt in de wilsvetrouwensleer (art. 3:33 en 3:35 BW). Bedingen hebben immers – aldus de A-G – niet op voorhand een bepaalde betekenis, en dat geldt dus óók voor het beding volgens welke de grammaticale uitleg de norm is.

Dat het uitsluitingsbeding volgens de A-G toelaatbaar is, laat overigens onverlet dat de vrouw volgens hem wel terecht klaagt over de wijze waarop het hof haar uitspraak heeft gemotiveerd. Het hof maakt volgens de A-G in haar redenering te grote stappen, door van de maatstaf van de ‘grammaticale uitleg’ zonder enige motivering de sprong te maken naar een norm volgens welke gegevens die voor tweërlei uitleg vatbaar zijn (kennelijk na ‘grammaticale uitleg’), in het geheel geen rol mogen spelen. Waarom partijen dit over en weer zo moesten begrijpen en verwachten, motiveert het hof volgens de A-G ten onrechte niet. Het hof motiveerde volgens de A-G bovendien onvoldoende hoe de uitsluiting van begrippen die voor tweërlei uitleg vatbaar zijn, zich verhoudt tot wat de vrouw had aangevoerd over hetgeen waarvan in de onderhandelingen door partijen en hun advocaten steeds zou zijn uitgegaan (zie par. 3.1).

4.2 De Hoge Raad

In het middel in cassatie werd met name over de motivering van het hof geklaagd. Niet werd geklaagd dat het hof de contractuele uitlegmaatstaf van partijen aan de hand van een onjuiste maatstaf of op een onbegrijpelijke wijze heeft uitgelegd. In cassatie werd ook niet geklaagd over de principiële vraag of de Haviltex-norm contractueel kon worden uitgesloten. De Hoge Raad stond dus, wat deze onderwerpen betreft, buiten spel. De interpretatie van de contractuele uitlegmaatstaf door het hof vormde dus het vertrekpunt van de beoordeling van de Hoge Raad. Daarvan uitgaande, is het oordeel van het hof volgens de Hoge Raad – en dus anders dan de A-G concludeerde – niet onvoldoende gemotiveerd. De Hoge Raad overweegt:

“Uitgaande van de uitleg die het hof aan de contractuele uitlegmaatstaf heeft gegeven was het hof (..) niet gehouden om nader in te gaan op de stellingen van de vrouw (..). Deze stellingen hebben immers betrekking op de bedoelingen die partijen volgens de vrouw hebben gehad met het begrip ‘pensioengerechtigde leeftijd’ in art. 1.7 van de vaststellingsovereenkomst, welke bedoelingen op grond van de contractuele uitlegmaatstaf zoals door het hof uitgelegd, niet bij de uitleg van art. 1.7 kunnen worden betrokken” (r.o. 3.2.3).

Met deze motiveringsbeoordeling komt de Hoge Raad dus niet expliciet toe aan de beantwoording van de vraag wat hij precies vindt van het voorliggende contractuele uitlegbeding waarin de Haviltex-norm werd uitgesloten. Waarover niet geklaagd wordt, kan in cassatie immers ook niet worden geoordeeld. Harde conclusies over het standpunt van de Hoge Raad op dit vlak, zijn dus niet op zijn plaats. Dat gezegd hebbende, zou uit de uitspraak wel afgeleid kunnen worden dat de Hoge Raad geen van de ‘heersende leer’ afwijkende mening heeft en het uitsluiten van de Haviltex-criterium dus tenminste gedooft. Zo geldt immers dat de Hoge Raad in r.o. 3.2.1 zonder meer vooropstelt dat hier een contractuele uitlegmaatstaf is overeengekomen waarin de Haviltex-norm is uitgesloten, waarna hij dit vertrekpunt vervolgens dragend maakt voor de conclusie dat

¹⁴ Zie voetnoot 4 en 5 van de conclusie van A-G Valk, ECLI:NL:PHR:2023:481 voor de verwijzing naar de daarover gewezen rechtspraak en literatuur.

de overwegingen van het hof voldoende gemotiveerd zijn. In deze rechtsoverweging plaatst de Hoge Raad bij het vertrekpunt dat partijen Haviltex hebben uitgesloten geen voorbehouden, gebruikt geen bijzinnen of enige vorm van relativering. De Hoge Raad overweegt simpelweg dat de rechter het heeft te doen met wat partijen zijn overeengekomen:

“(..) Deze contractuele uitlegmaatstaf houdt in dat, in afwijking van het Haviltex-criterium, de letterlijke tekst van de overeenkomst prevaleert boven eventuele partijbedoelingen, zodat de rechter de bepalingen uit de overeenkomst uitsluitend grammaticaal dient uit te leggen en toe te passen.” (r.o. 3.2.1)

Dat doet de Hoge Raad in r.o. 3.2.2 wéér door opnieuw te wijzen op het feit dat de considerans van de vaststellings-overeenkomst een ‘eigen, contractuele uitlegmaatstaf bevat’. Opnieuw: zonder daar iets van te vinden, zonder een bijzin als ‘wat daar verder ook van zij’ en zonder een ‘volledigheidshalve-overweging’. De Hoge Raad zegt er dus strikt genomen niets (direct) over, maar betoogd kan worden dat áls de Hoge Raad in afwijking van het hof, de A-G en alle eerdere literatuur en rechtspraak van mening zou zijn geweest dat een dergelijke uitsluiting principieel niet toelaatbaar is, hij deze vertrekpunten niet op deze manier en zonder blikken of blozen in de overwegingen zou hebben opgenomen. Zelfs de voorliggende motiveringsklacht had in dat geval een haakje kunnen bieden om op een subtiele manier van de heersende leer afstand te nemen.

5. Conclusie & betekenis voor de praktijk

De Hoge Raad oordeelt in deze uitspraak niet expliciet, zoals in sommige analyses ten onrechte wordt geconcludeerd, dat het Haviltex-criterium kan worden uitgesloten. Als gezegd geldt immers: waarover niet geklaagd wordt, kan in cassatie niet geoordeeld worden. Dat in de uitspraak van de Hoge Raad geen keihard oordeel is opgenomen over de mogelijkheid om de Haviltex-norm contractueel uit te sluiten, betekent overigens niet dat deze uitspraak dan dús ook meteen irrelevant is. Uit deze zaak kan namelijk wel afgeleid worden dat de Hoge Raad ‘gedoogt’ wat in lagere rechtspraak en literatuur¹⁵ reeds werd aangenomen, namelijk dat een beding in de overeenkomst waarin de Haviltex-norm is uitgesloten, juridisch toelaatbaar is. Dat de aan te leggen uitlegmaatstaf ter vrije bepaling van partijen staat, zouden we met enige voorzichtigheid dus wel kunnen concluderen. Daarbij dient wel bedacht te worden dat (a) de aanvullende werking van de redelijkheid en billijkheid contractueel niet uitgesloten kan worden, en in een voorkomend geval toch nog enige corrigerende werking kan hebben. Daarnaast geldt (b) – ervan uitgaande dat we A-G Valk daarin mogen volgen – dat de door partijen overeengekomen uitlegnorm, op haar beurt (wel) weer wordt ‘gehaviltex’t. Anders gezegd: wat de contractueel overeengekomen uitlegmaatstaf precies

inhoudt, zal in de eerste plaats met de primaire uitlegnorm van Haviltex moeten worden uitgelegd. Zodoende speelt de Haviltex-norm dus ook bij de uitsluiting ervan, nog altijd een (bij)rol.

Kortom en gegeven deze nuances, geldt: als partijen in een voorkomend geval de Haviltex-norm contractueel willen uitsluiten, dan hebben zij goede argumenten om te betogen dat een dergelijk beding toelaatbaar en conform de heersende rechtspraak en literatuur is. Op deze manier kunnen partijen dus (proberen te) voorkomen dat de bepalingen in hun contract (te) ruim worden uitgelegd en de allerminst in beton gegoten partijbedoeling in die uitleg een hoofdrol gaat spelen. Wel verdient het de voorkeur om, als dat in een voorkomend geval de wens van partijen is, in een dergelijk beding expliciet te refereren aan de uitsluiting van het Haviltex-criterium én aan de (wel) aan te leggen uitlegmaatstaf, van bijvoorbeeld de ‘letterlijke bewoordingen van de tekst’. Daarbij is bondigheid en consistentie geboden, om te voorkomen dat het uitlegbeding ongewenst toch tot discussie over een ruimer toepassingsbereik leidt, zo illustreert de onderhavige uitspraak. Ook nu geldt dus weer: *less is more*.

15 Zie voor de bronverwijzing eerder voetnoot 14.